

رسالة ابي غالب الزراري

إلى ابنه في ذكر آل عین

تحقیق السید محمد رضا الحسینی الجلالی

محمد علی غلامی

شرح حال نگاری از جمله دانشهای گرانقدر و کارآمد فرهنگ بشری است. ثبت و ضبط احوال و چگونگی زندگانی انسانها و حوادث و فراز و نشیبهای حیات بشری، سابقه‌ای دیر پای دارد و نقش عظیم آن در تربیت نسلها انکارناکردنی است. در فرهنگ اسلامی نیز نگارش شرح حالهای افراد، خاندانها و... از اولین آثاری است که پدید آمده است. سیر و تحول نگارش زندگینامه‌ها و تبارنامه‌ها و چگونگی آنها فرصتی دیگر و مجالی فراختر می‌طلبد! اینک در این یادکرد گذرا از شرح حال نگاری، یادآوری می‌شود که کهنترین کتاب در این زمینه، نوشته عبیدالله بن ابی رافع (متوفای حدود ۸۰ ق) است، با عنوان «تسمیه من شهد مع علی علیه السلام حروبه»^۲

البته در سده‌های واپسین و در دوران گسترش نگارش کتابها و تدوین آثار شرح حال نگاری، این دانش دامنه‌ای وسیعتر یافت و شیوه‌ها و روشهای گونه‌گونی به خود گرفت^۳. یکی از این شیوه‌ها که به گستردگی شیوه‌های دیگر معمول نبود، ولی از پیشینه بسیار کهنی برخوردار است، شیوه زندگینامه نگاری خودنوشت (اتوبیوگرافی) است.^۴ در این گونه زندگانی نامه‌ها - که خود دارای انواع و اقسامی است -^۵ نویسندگان تلاش می‌کردند جهتی از زندگانی خود را بنمایانند، و یا گزارشی از چگونگی زندگی خود و خاندانشان را بازگویند. این گونه نوشته‌ها - چنانکه برخی از ناقدان و مؤلفان گفته‌اند -^۶ اگر از برخی شائبه‌ها پیراسته باشد، معتمدترین

و بهترین شرح حالها خواهد بود. و برای آشنایی با زوایای زندگی و ابعاد فکری افراد، سودمندترین منابع و مصادر به شمار می‌آید.

رسالة ابو غالب زراری:

کتاب مزبور از جمله نگاشته‌های بسیار کهن و از قدیمترین زندگینامه‌های خودنوشت است، که از منابع مهم رجالی به شمار می‌رود. ابو غالب آن را برای نوه اش ابوطاهر محمد بن عبدالله بن احمد نوشته و زندگانی استادان و رجال خاندان بزرگ و جلیل القدر «أعین» را در آن آورده و از زندگی و آثار خود سخن گفته است. افزون بر این، از آثار استادان خود نیز یاد کرده و آنچه را به قرائت فرا گرفته، به نوه اش اجازه نقل داده است. بدین سان این رساله را از کهنترین اجازه‌های موجود نیز توان به شمار آورد و شیخ آقا بزرگ تهرانی آن را «نفیستین و ارزشمندترین اجازه پیشینیان از محدثان ما دانسته است»^۷.

ابو غالب بر اساس آنچه خود نوشته است، رساله پیش گفته را در ذی القعدة ۳۵۶ ق نگاشته و سپس به سال ۳۶۷ در آن تجدید نظر کرده است. این نوشته را دانشمند عالیقدر، حسین بن عبیدالله عضائری، شاگرد نامدار مؤلف (متوفای ۴۱۱) از وی روایت نموده و در پایان آن مطالبی را که لازم می‌دانسته و ابو غالب آنها را نیاورده، استدراک کرده است. اقبال گسترده عالمان و استنساخ و حفاظت از متن آن از سوی مشایخ و محدثان، نشانگر اهمیت کتاب و ارزش والای آن است. سودمندی و کارآمدی آن نیز در شرح حال نگاری و علم مصطلح الحدیث، که از یکسو - چنانکه اشاره شد - از کهنترین اجازه‌های موجود است و در منهج استجازه و اجازه سودمند تواند بود و از سوی دیگر بیانگر زندگی چهره‌های برجسته یکی از بزرگترین و گرانقدرترین خاندان شیعی است، آن را در دانش رجال از قدیمترین متن‌ها و حائز اهمیت قرار داده است.

اینک در این نگاه گذرا - که به یمن پژوهش و تحقیق این رساله نگاشته می‌شود - جای گفتگوی تفصیلی از ابعاد کتاب و آثار آن در دانشهای مختلف نیست. محقق محترم در مقدمه سودمند خود به این موارد اشاراتی گویا دارند، که خوانندگان و جستجوگران این گونه آگاهیها از آن سود خواهند جست.

مؤلف آن:

ابو غالب احمد بن محمد بن محمد بن سلیمان زراری، از

دانشمندان و محدثان عالیقدر نیمه اول سده چهارم هجری و بازمانده بزرگترین و مهمترین خاندان علمی شیعه امامیه است؛ مرحوم سید بحر العلوم می گوید:

«ال اعین بزرگترین خاندان شیعی کوفه هستند، که از حیث مقام برترین و به لحاظ رجال و چهره های برجسته، دارای بیشترین رجال و با توجه به زمان، طولانی ترین خاندان شیعه هستند».^۸

ابو غالب در خاندان به این عظمت و والایی، به سال ۲۸۵ از مادر بزاد و از محضر پرفیض عالمان خانواده خود و دیگر استادان و مشایخ حدیث و فقیهان بهره مند گردید و به جایگاهی بلند در دانش و بینش دست یافت. با اینکه دوران زندگانی وی دوران التهابها بود و او از تزیینها و رنجه دور نماند، اما در تمام این امور شکیبیا و استوار ماند. و در راه تحصیل و تعلیم و تعلم و ارشاد از هیچ کوششی دریغ نورزید. ابو غالب در دوران غیبت صغرا با حضرت ولی عصر - عجل الله فرجه - مکاتبه داشته و مورد لطف و مهر آن حضرت بوده است.^۹ رجالیان و شرح حال نگاران نیز از وی به بزرگی و عظمت یاد کرده جایگاه بلندش را در علم و عمل ستوده اند. وی از بسیاری از محدثان و مشایخ حدیث روایت می کرد. و بسیاری از محدثان و عالمان و فقیهان نیز از او روایت می کردند و جزء شاگردان حوزه درس او بودند. ابو غالب در نگارش و تصنیف نیز سختکوش و پرتلاش بوده است؛ مرحوم شیخ الطائفه می گوید:

«ابو غالب در زمان خود شیخ اصحاب ما و استاد و مورد اعتماد آنان بوده است. کتابهایی نگاشت، از جمله کتاب «تاریخ» که پایان نیافت، اما هزار ورق از آن نگلخته شد».^{۱۰}

آثار ابو غالب در ابعاد مختلف فرهنگ اسلامی بوده و گویا جز آنچه اینک مورد گفتگوست، به دست مانرسیده است. وی پس از سالها تعلیم و تعلم، تصنیف و تألیف و تدریس و ارشاد، سرانجام به سال ۳۶۸ در ۸۳ سالگی زندگی را بدرود گفت.^{۱۱}

چاپهای آن:

رساله ابو غالب زراری دست کم تا کنون دوبار به صورت کامل و دوبار نیز به صورت ناقص، در ضمن آثار رجالی و یا مستقلاً به چاپ رسیده است:

۱) در ضمن «الکشکول» تألیف مرحوم شیخ یوسف بحرانی (ج ۱ ص ۱۸۰-۲۰۲)، مرحوم شیخ آقا بزرگ تهرانی از این چاپ یاد

کرده و یادآوری کرده که نیازمند تصحیح و تحقیق است.^{۱۲} ۲) با عنوان «رساله آل اعین» که محقق آن آقای سید محمد علی موسوی موحد ابطحی نوشته اند آن را بر اساس نسخه های معتمدی که در برخی از آنها مقابله و تصحیح بوده، تصحیح و شرح کرده است. این مقابله و تصحیح به سال ۱۳۹۹ ق در اصفهان چاپ و منتشر شده است.

۳) بخشهایی از آن که ضمن رجال بحر العلوم آمده است؛ مرحوم بحر العلوم بخشهای بسیاری از آن را ضمن یاد کرد رجال آل اعین آورده است و مرحوم سید محمد صادق بحر العلوم پانوشتهای مفصلی بر این قسمتها نوشته اند.^{۱۳}

۴) چاپ بغداد، این چاپ مشتمل است بر بخشی از آن به تحقیق شیخ محمد حسن آل یاسین و به عنوان جزئی از نفائس المحظوظات در ضمن مجموعه دوم آن سلسله به سال ۱۳۷۳ با عنوان «رساله ابی غالب الزراری فی آل اعین» به چاپ رسیده است.^{۱۴}

نسخه های مُعتمد:

محقق محترم تحقیقی که مورد گفتگو است با اطلاع بر تمام آنچه آمد و با قطع و یقین به نارسایی چاپهای یاد شده و لزوم چاپی منقح و کارآمد از آن، از سالها پیش به جمع نسخه ها و تحقیق آن دست یازیده است. پس از چاپ اصفهان، کار را متوقف می کنند، اما بعد از دقت و نگرستن در نارساییهای موجود در آن، بر ادامه کار عزم را جزم می کنند که اینک به تفصیل از چگونگی این تحقیق یاد می کنیم:

۱- نسخه دانشگاه تهران، نسخه ای است ارزشمند و مصحح، مقابله شده با دو نسخه دیگر که یکی از آن دو به سال ۶۳۰ نگاشته شده است.

۲- نسخه فقیه بزرگوار مرحوم شیخ یوسف بحرانی که از آن یاد کردیم.

۳- نسخه شیخ سلیمان بن عبدالله ماحوزی، این نسخه نیز از طریق مقابله ای که دانشمند معظم آقای سید محمد حسین جلالی با نسخه کشکول انجام داده، مورد استفاده قرار گرفته است.

۴- نسخه دیگری از دانشگاه در ضمن مجموعه ای از نسخه های مختلف.

۵- نسخه مرحوم سید بحر العلوم که از آن یاد کردیم.

۶- نسخه مرحوم حرّ عاملی محفوظ در کتابخانه آیه الله حکیم به شماره ۳۱۶.

۷- نسخه مرحوم شیخ الشریعة در کتابخانه یاد شده.

۸- نسخه شیخ آقا بزرگ تهرانی که میکروفیلم آن در دانشگاه تهران محفوظ است.

۹- نسخه مرحوم شیخ محمد سماوی، در کتابخانه آیه الله حکیم شماره ۱۰۳۷.

۱۰- نسخه شیخ الإسلام زنجانی، در کتابخانه مجلس شورای اسلامی.

۱۱- نسخه چاپ بغداد که از آن یاد کردیم.

۱۲- نسخه چاپ اصفهان که بیشتر به آن اشاره کردیم.

مجموع این نسخه‌ها اندک اختلافی با هم دارند، در برخی افزونیهایی دیده می‌شود که به همه آنها در پانوشتها اشاره شده است.

شیوه تحقیق:

۱- محقق محترم پس از سنجش نسخه‌ها و ارزیابی و گزینش متنی معتمد برای کتاب، در پانوشتها به اختلاف نسخه‌ها و علت گزینش آنچه در متن آمده، اشاره کرده است.

۲- برای ارجاع به نسخه‌ها، رموزی را برای آنها وضع کرده‌اند.
۳- متن کتاب را به فقراتی تقسیم کرده‌اند تا به هنگام ارجاع سهل الوصول باشد.

۴- مقارنه و تطبیق نموده‌اند بین راههایی که مؤلف برای اثبات کتاب‌ها آورده‌اند با طرقي که در کتابهای فهرست آمده بویژه با آنچه در کتاب مرحوم نجاشی و شیخ الطائفة آمده است.

۵- معجمی از رجال آل‌اعین تنظیم کرده‌اند.

۶- فهرستهای متنوع و کارآمدی پرداخته‌اند، مانند فهرست اعلام، کتابها، مصطلحات، مواضع و ایام، فرق و قبایل، مصادر و مراجع.

۷- بحثی جامع و سودمند در مقدمه کتاب نگاشته‌اند و در ضمن بخش اول آن از مؤلف، عصر زندگانی وی، خانواده و شخصیت علمی او، فرزندان و چگونگیهای زندگانی او، مشایخ حدیث و روایاتی از او، و آثار و تألیفات وی سخن گفته‌اند. در بخش دوم از کتاب و جایگاه آن نزد عالمان، اثبات نسبت آن به مؤلف، نسخه‌های معتمد و شیوه تحقیق گفتگو کرده‌اند.

محقق محترم مشغول بازنگری نهائی آن هستند و امید است در آینده‌ای نه چندان دور، در دسترس جستجوگران این گونه اطلاعات قرار گیرد و اثری گرانبه‌تر از سلف صالح به گونه‌ای شایسته نشر یابد.

پانوشتها:

۱. برای آگاهی از جریان شرح حال نگاری و سیر و تطور آن رک: زندگینامه‌ها، محمد عبدالفتی حسن، ترجمه: امیر ضمیری، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۲، تاریخ تاریخ نگاری در اسلام، فرانتس روزنتال، ترجمه اسدالله آزاد ج ۲ ص ۲۰۷ به بعد و ج ۱ فصل سوم و چهارم، مجله یاد: شماره اول، ص ۳۷ به بعد، مقاله شرح حال نگاری چیست؟ ابوالفضل شکوری.

۲. الذریعة، ج ۱۰ ص ۸۰، مؤتوالشیعة فی صدر الاسلام، عبدالحمین شرف‌الدین ص ۱۸. اثر گرانبه‌ترین ابی‌رافع خوشبختانه اینک موجود است. آقای سید محمد رضا حسینی جلالی به تحقیق و تعلیق ژرف و گفترده آن همت گماشته‌اند که در مقامی دیگر از کتاب و چگونگی تصحیح و تعلیق آن سخن گفته‌ام: مجله حوزه شماره ۱۸۲/۲۸.

۳. منابع پیشگفته در پانوشت شماره ۱، مجله یاد، شماره ۲ سال اول ص ۲۱۳ مقاله شرح حال نگاری کفایتها و کمبودهای آن، ابوالفضل شکوری.

۴. برای آگاهی از این گونه شرح حال نگاریها و سابقه تاریخی آنها رک: الترجمة الذاتية فی الادب العربی الحدیث، یحیی ابراهیم عبدالدایم، داراحیاء التراث العربی بیروت،

فصل اول و دوم، زندگینامه‌ها (پیشگفته)، ۲۲.

۵. الترجمة الذاتية (پیشگفته)، ۳۲.

۶. زندگینامه‌ها (پیشگفته)، ۲۲.

۷. الذریعة، ج ۱ ص ۱۴۳.

۸. رجال السید بحر العلوم ج ۳

۹. الفیبة، للطوسی ص ۱۸۴-۱۸۳.

۱۰. الفهرست، چاپ نجف ص ۳۱، چاپ دانشگاه مشهد ص ۴۰.

۱۱. برای آگاهی بیشتر از زندگانی و حیات علمی ابوغالب زراری رک: رجال النجاشی، چاپ دفتر انتشارات اسلامی، قم ص ۸۳، رجال الطوسی، ص ۴۴۳، فهرست طوسی (پیشگفته) معالم العلماء ص ۱۹. روایات الجئات، ج ۱/۴۵، اعیان الشیعة ج ۳ ص ۱۵۰ و...

۱۲. الذریعة، ج ۱/۱۴۴.

۱۳. رجال السید بحر العلوم، ج ۱ ص ۲۲۲-۲۵۷.

۱۴. نفائس المحظوظات، المجموعة الثانية ص ۵۵-۵۶.